

Похара Пераста 1624 године

Катастрофа која је јуна 1624 године задесила Пераст, тада јак поморски центар на Црногорском Приморју, остала је у историографији код нас скоро необрађена. Многобројни документи из наших градова (Котор, Пераст, Дубровник, Задар и други) и из страних архива (Млеци, Напуљ, Рим), када буду испитани бацаће ванредно интересантну светлост на овај догађај, једну од карактеристичних епизода за поморска збивања на Средоземном Мору тога доба. Међутим, дубровачка архивска грађа тако исто пружа веома важних података за ово страдање Пераста. Дубровник, од Пераста удаљен само неколико сати пловидбе, пратио је будно све покрете на Јадранском Мору и нарочито у његовом јужном делу, те зато дубровачки материјал може послужити као необично значајан за приказивање похаре Пераста.

Гусара је на Медитерану било откако постоје писани споменици који су их могли забележити и поменути, и то као исконску појаву. Нарочито је била јака пиратерија у време већих ратова. Тада се запуштала безбедност мора, ратни бродови могли су лако постати пљачкашки, а често се и сам рат на мору претварао у гусарске походе и подвиге. Када су се Турци учврстили на медитеранским обалама, отпочели су њихови гусари да полазе у лов на европске лађе и приморска насеља, исто као и њихове армије у походе на хришћанске земље и градове. Од Зрмање до рта Матапана и острва Тенедоса пословали су турски гусари, продирући ка Далмацији, Италији и средоземним отоцима. Лаки борбени бродови, звани „фусте“ полазили су из Обровца, Макарске, Херцегновог, Драча, Валоне и Лепанта у потрагу за хришћанским бродовима. 1570 године заузели су Турци Улцињ. Овај је град после десетак година постао једно од главних средишта јадранских турских гусара, који су се намножили као никад дотле—¹⁾ У периоду 1570—1620 пиратерија је на Средоземном Мору достигла врхунац. Турски гусари су се залетали по мору, отимали бродове и барке, заробљавали морнаре, трговце и рибаре, искрцавали се на туђем приморју, где су пљачкали вароши и села и одводили безбројне сужње у своја разбојничка гнезда. Цела велика султанова флота

¹⁾ Љуб. Булатовић, Улцињски гусари, **Записи** од јануара 1932 (Ж—1), приписује Улцињанима и похару Пераста (стр. 27).

наступала је често као организована гусарска ескадра и харала туђе обале.³⁾ Али ни европске поморске силе нису остајале дужне Турцима. У XVI веку се на Медитерану водио велики рат између Турске и Шпаније, у коме је понекад долазило до већих окршаја (Триполис, Ђерба, Тунис, Бизерта, Модон, Корон, Превеза, Малта, Лепант). После кипарског рата престале су поморске битке и већи десанти и рат се свео на распојасану пиратерију. Европски гусари провалили су сада у Левант. И убрзо се није много пазило да ли баш хришћанин мора пљачкати само муслимане. 1558 г. је нека сицилијанска галеота у Љешу отела једну дубровачку лађу, 1572 г. је један дубровачки брод опљачкао марсељску барку капетана Антонија Бандулфа и побио целокупну посаду, 1596 г. су провансалски гусари харали по обалама Сицилије. Лавалета, Ливорно, Пиза, Месина, Палермо, Трапани, Малта, Палма, Алмерија, Валенција, Сењ. Ријека, постали су гусарска легла исто као и Валона, Драч, Триполис, Лаголета, Бизерта и Алжир.

Нарочито су се у XVI веку прославили североафрички гусари. Тунис, Алжир и Триполис постали су праве гусарске државе, из чијих су лука свакодневно полазиле читаве флотиле да харалу на мору и приморју. Ове „барбарске“ земље постале су страх и трепет целог Средоземља. Афрички гусари, гомила људи из целог света⁴⁾, радо су полазили и на дуже походе и долазили у Јадранско Море. 22 септембра 1612 године појавиле су се две афричке галије у дубровачким водама и искрцале људе на отоку Колочепу, на домаку грушке луке. „Поплијенили су наш оток Колочепу, будући попалили и пожегли веће кућа, чељани и пратежи и одвели у ропство собом“ жалили су се Дубровчани у Тунису, Цариграду и Драчу и свакоме ко их је морао саслушати. Гусари су тада заробили 84 особе. Годинама се после откупљивало робље из Африке.

22 јуна 1610 године стигло је у Превезу шест галија из Бизерте и Триполиса са правцем ка Јадранском Мору. Два гусарска капетана, родом из Сланог и са Лопуда, спроведу у ратном савету предлог да се опљачка острво Лопуд. Подвиг Карабаш Мехмед—рајса, који је маја 1607 г. похарао град Цавтат и засуђио 45 људи, мамио је гусаре ка дубровачким местима.

Ови „барбарски“ бродови били су чувени по својим подухватима. Из дубровачких докумената о откупу робља, који крајем XVI века достижу високу цифру, види се колико је пераштанских, которских, дубровачких и далматинских бродова падало као плен афричких гусара. Дуго је онда трајало спасавање заробљених помораца. Трпећи насиља и зулуме, оковани уз весла, без на-

³⁾ 1554 г. опљачкали су Турци град Виести у Јужној Италији, па је флота од 27—VII недељу дана продавала робље у Валони. Дубровачки државни архив, Lettere di Levante 25,235.

⁴⁾ У Алжиру је крајем XVI века „радио“ и неки Симон Дансер, Холанђанин из Дордрехта, под именом Симон—рајс.

де на избављење, многи су прелазили на ислам и ступали у редове гусара. И Улуц—Али, везир, господар афричких краљевина и командант турске флоте, почео је као обичан роб на галији.

Тако је на Медитерану 1570—1620 пиратерија достигла незапамћене размере. На све стране су људи одвођени у робље, отимане лађе, харана обалска села, паљени приморски градови, опремане гусарске лађе, стваране многобројне братовштине за откуп гусарских сужања, путовали пријатељи и рођаци ишчезлих путника и морнара, носећи крваво стечене откупе и дарове. Сењски ускоци, енглески бритони⁴, козачке шајке, напуљске и сицилијанске барке, фирентински галеони, албанске фусте, афричке галије и неретњански кајици пустошили су по мору од Златног Рога до Гибралтара.

21 јуна 1624 године појавила се на пучини пред Боком Которском флота од 13 афричких галија. Ескадра је допловила пред Херцегнови. У ноћи 21/22 јуна пришли су бродови обали крај Пераста и искрцали морнаре и војнике. Са аркебузима и јатаганима савладали су гусари отпор из неколико већих зграда и почели са хватањем робља. Настало је опште бежање и сакривање у ноћи. Ко није заробљен, посакривао се или разбегао, прогоњен је и везиван по тешким стазама од турских војника и морнара. Група потурчених Пераштана у гусарским редовима онемогућавала је да се спасе више људи. Од око 600 становника Пераста заробљено је и одведено у ропство преко 400 људи, од чега 47 одраслих мушкарца и 81 дечак. Што није још више света настрадало, могло се захвалити само томе што је велики број житеља био на мору.

Гусари су опљачкали цркве и капеле у граду крај обале и на оточићу. Покупили су силна завештања и вотивне дарове. Из многих капетанских кућа однели су плачкаши изванредно богат плен у накиту, одећи и драгоценом посућу. Главно је ипак било многобројно робље. Годинама се у Тунису памтило каква је богата плачка задобијена у Перасту. Несрећни роб Антун Петровић Стрмица из Сланог, роб у Тунису, писао је касније својима да „Турци не би никад освојили ниједно село ни земљу, кад не би сами хришћани били уходе за њих... а ове издајице су просто заљубљене у наше крајеве, јер су у Перасту нашили силно благо у злату, сребру и хаљинама“⁵.

Утисак велике похаре и одвођења становништва из Пераста били су поразни. Дубровачки посланици Марин Соркочевић и Никола Бинчوليћ били су пошли у Херцегнови ка санџакбегу херцеговачком. На вест о појави и акцији афричких гусара они су безглаво дојурили натраг у свој град, уздајући се у заштиту ње-

⁴) У Дубровачком архиву налази се велики број података за енглеско гусарење, почев од последње деценије XVI века. Енглези су гусарили у водама Мореје, грчког Архипелага, Сардиније и Северне Африке.

⁵) Писмо у дубровачкој збирци Acta Sanctae Mariae Maioris, s. XVII, 68/2082.

гових тврдих бедема. Било се рашчуло да је похара Пераста само почетак широко заснованог гусарског похода по обалама Јадранског Мора. Али сада, када је моћна гусарска флота лежала на улазу у Боку, Дубровњик није нипошто смео прекинути везе са турским властима у Херцеговном. Поклисари су добили налог да смета пођу натраг, под претњом казне од 500 дуката. Имали су да испоруче поздраве санџакбегу и команданту турске флоте.⁴⁾ Одмах иза ове двојице послани су Марин Геталдић и Секонд Гундулић са богатим даровима за старешине флоте. Они су понели веома љубазно писмо за новљанске аге, које су дубровачки госпари смерно замолили да буду препоручени официрима са галија, као вазда цару верни харачари. Посланици су се имали и заузети да се ослободе евентуално заробљени Дубровчани — грушки зидари, који су баш радили у Перасту⁵⁾.

На Црногорском Приморју и на територији Дубровачке Републике завладала је паника. Бокељски галеон Драга Трифунова Марковића, накрџан житом и просом затекао се пред Локрумом пре подне 22 јуна. Када је стигла вест да је те ноћи страдао Пераст од гусара, преплашени капетан је тражио од власти да га приме у дубровачку луку.⁶⁾ Очекивао се велики поход гусара ка северу. Пукао је изненада глас да је 23 јуна Будва поделила судбину Пераста. Два турска морнара изјавила су да флота полази на Лопуд. О томе је дубровачки сенат био извештен и од которског провидура Микела. Код рта Свете Марије запалили су гусари велике комплексе житних њива и покупили новог робља, уневши ужас у околно становништво.

У зору 24 јуна појавило се на пучини пред Дубровником 17 једара. То нису били гусари. Била је то шпанска флота под командом маркиза Санта Кроче, која их је прогонила. Девет сицилијанских, четири ђеновске и четири малтешке галије пошле су у борбу против гусара.

Армада је још у афричким водама била напала гусарску флоту и отела три велика галеона, заробивши посаду. Барбарска флота је ипак успела да избегне отворену борбу са армадом. Чак је гусарима пошло за руком да покупе и нешто робља са италијанске обале, сада утврђене кулама, сигналним станицама, склоништима и топовима. Шпански је адмирал прошао поред Локрума са морске стране, узео воде у Млинима и предвече искрсао пред заплашеним Херцеговним.

Узалуд: гусари су 24 јуна приспели у Драч, славно и старо гусарско легло и тако измакли потери.

У Драчу је морске разбојнике чекао нови плен — неколико бокељских и дубровачких бродова крцало је овде жито за своје

⁴⁾ Consilium rogatorum 89, 47—47'.

⁵⁾ Lettere di Levante 44, 62.

⁶⁾ Consilium minus 72, 225.

гладне градове. Поред више мањих лађа и једне ђеновљанске барке затекле су галије и два велика дубровачка брода. Посада се спасла бекством, али су галеони капетана Петра Ивановића и Ивана Ђ. Ђурићевића опљачкани од гусара.⁹⁾

Уплашени Дубровчани јављали су целом свету о великој акцији гусара. Специјални брзи курирски бродићи пошли су у Трани, Анкону и Барлету, обавештавајући да је сав Пераст спаљен и да силна турска флота са укрцаних две хиљаде аркебузере иде на нове градове¹⁰⁾. Са которским провидуром стално су измењиване вести и страховања. Иако је армада већ потисла гусаре, Дубровчани су предузели кораке да се обезбеде са турске стране. Поклисари Бен. Геталдић и Перо Соркочевећ, који су на путу за Цариград били стигли у Софију, добили су хитне поруке о догађају. 15 јула стигао је курир у резиденцију румелиског беглербега, Софију и предао вест. Геталдић и Соркочевећ су схватили важност новог задатка. Трговац Бенко Пелегрини из дубровачке колоније одмах је послан за Цариград испред поклисара да јави великом везиру и капудан-паши о доласку и акцији двеју флота у водама Црногорског Приморја—¹¹⁾ Везир и адмирал имали су се заузети да гусари поштеде дубровачку територију у будућим подухватима.

Међутим су гусарске галије отпловиле за Африку. Дубровчани су распуштали страже, укидали забране кретања и демобилисали трупе. Паника је престала.

Тек што је прошао велики страх, појавили су се на све стране пераштански трговачки галеони у потери за зарадом. Хтели су што пре обновити свој град и искупити сужње. Велики бродови Матије Павловића, Марка Циге, Петра Бујовића, Кристофора Лукина, Ивана Марина Барићевића, Шимуна Баошића, Николе Маркова Маретића и других долазили су у Котор, Дубровник и низ далматинских градова. Закључивали су многобројне уговоре за превоз робе, снабдевање житом и транспорт свакакве хране, у много већем обиму него икад раније.

Херцегновска трговина доживела је сјајан процват после похаре Пераста. Херцегови почиње лепо да се развија у другој половини XVI века. Његови муслимански становници држе бродове, тргују житом, кожама, катраном и дрветом (за жито су зими од Конављана радо узимали синове у залог и непријатно им је било примати натраг своју пшеницу). Многи од њих долазе у Котор, Дубровник, Сплит и Задар са својом робом или тамо склапају уговоре за довоз жита из Албаније. У првим деценијама XVII века Новљани све чешће долазе у сукоб са Дубровчанима—несумњи-

⁹⁾ Consilium minus 72, 249'. Процена штете и поравнање извршени су 121-III-1625. *Diversa Cancellariae* 203, 36'—39.

¹⁰⁾ *Lettere di Ponente* 13, 211—13.

¹¹⁾ Писма поклисара у *Acta* 48/1856.

ви знак економског успона. Око продаје соли, албанске трговине и караванских веза са унутрашњошћу долази до све огорченије борбе између Новљана и Дубровника. Многобројни хришћански житељи Херцегновог стичу већа имања и навелико тргују житом и другом робом. Они су успели да добију чак и цркву свете Ане, у сред турског града. Трговац Иво Хумичић био је 1612 године у Ду²бровнику закључио уговоре за довоз албанског жита на преко 3000 дуката, а таквих је људи било више. Сви новљански трговци узели су 1604—1606 у Дубровнику на кредит око 6000 дуката за своје послове. Али је овај напредак Херцегновог ипак текао споро. Један извештај о граду из 1614 године назива га „бедним тржиштем“. У првим годинама после похаре Пераста, када је свако дрхтао од турских гусара, успели су новљански муслимани изванредно да прошире своју трговину. Турчин Новљанин на броду био је гаранција за успешну и безбедну пловидбу. И Новљани су долазили у низ наших приморских градова да склапају уговоре за довоз жита из Албаније. Док се у Перасту обично уговарало на „терцарију“, у Дубровнику је човек који би туђим капиталом вршио послове, примао целу половину добитка. То је пружало велике могућности зараде. Од новембра 1624 г. до краја 1626 г. новљански муслимани начинили су у самом Дубровнику писмених уговора за преко 8000 дуката, а до лета 1629 г. још за преко 3000 дуката. Ово је цифра која за неколико пута премашује некадашње малене бројке. Керим Ахметовић, Ахмед Хаџовић, Хаџи-Бали, Курт Пирахматовић, Али-ага, Јусуф-ага и Ибрахим-ага Шабановићи, Мехмед Челебија Хусејин Османовић, Сулејман Исовић, Махмут Хаџиагић, Хасан Челебија Мехметовић, Осман Хајдиновић, Хабиб Ибрахимовић, Хасан Мехмед Чехајић, Хасан-ага Пеђинић и други користили су насталу коњуктуру за муслиманске трговце. Ово је трајало још неколико година и знатно је допринело процвату Херцегновог. Хришћански трговци из града занемили су за неко време.

Страх од афричких гусара трајао је још дуго. По одласку пљачкаша разнео се глас да 60 турских галија кружи око Малте и спрема се на Јужну Италију, па да се шпанска флота нагло повукла пред њима. Вести из Ђенове, која је одржавала редовне трговачке везе са Африком, говориле су о новом походу гусара за пролеће 1625 године. Преко Ђенове откупљени Пераштани причали су о великим припремама за нове гусарске походе. Неки Турчин, трговац из Љеша, јавио је своме пријатељу, хришћанину у Дубровник, да је у Љеш стигао један гусарски капетан-рајс који врбује момчад за акције на Јадрану. У марту 1625 г. пукао је глас да је 30 галија кренуло из Туниса ка нашим обалама. Писма са вестима, обавештењима и сумњама ишла су између Дубровника. Котора, Венеција, Напуља, Месине и Ђенове. Узбуђење је било велико. Када се у априлу сазнало да је адмирал Санта Кроче одвео своју флоту ка Ђенови, знало се тобоже сигурно да је бар 15

барбарских галија кренуло ка Јадранском Мору. У мају су Пераштани пронели вест да је у Превезу већ стигло 18 галија и 20 бертона гусарских. Па ипак је лето прошло без страдања кога града. Неки охрабрени Пераштани под вођством Петра Бујовића чак су опљачкали дубровачки брод Ивана Ђурићевића.

Пераштани су се хтели љуто осветити гусарима. Причало се како се окупља цела флота да потражи и уништи пљачкаше. Али је Млетачка Република, бојећи се сукоба са Турцима и не желећи непријатељство афричких гусара, забранила сваки поход већег стила¹²).

Гласине о новим походима гусара стално су се шириле на нашем Приморју. У мају 1627 г. причали су одбегли робови из Туниса да се 13 галија спрема на Котор. Гусари су се појавили пред Палермом и отели неколико лађа, бацивши све поморце у велику бригу. У пролеће 1629 г. опет су кружиле гласине да су гусарске галије сада заиста упловиле у наша мора.

Слабе млетачке противмере, страдање Пераста и појава шпанске флоте у нашим водама значили су уствари тежак ударац за млетачко господство на Јадрану. Млетачка Република је привредно гушила и упропашћавала наше Приморје, тврдећи да бар одржава његову безбедност против турских освајача и пљачкаша. Сада је Венеција, која се поносила називом „господарице мора“, показала да није у стању ни да одбрани своје поданике од једне гомиле гусара из Северне Африке.

Појава веће турске флоте и дејство шпанске армаде у водама Црногорског Приморја имали су још једну важну и интересантну последицу. Поново су оживеле наде неких авантуриста да ће Шпанци предузети какву акцију у корист поробљених хришћанских народа.

Неуспех 1606—13 г. није прекинуо покушаје српских првака да за свој устанак против Турака добију оружја и помоћи од европских сила. У вези са наглим јачањем шпанске поморске моћи на Сицилији и у Јужној Италији и њене успешне борбе против Турака наши људи и разни агенти наставили су да одржавају контакт са Шпанцима. У лето 1615 г. група професионалних „завереника“ послала је из Напуља једног повереника ка Боки Которској да се повеже са херцеговачко-албанским главарима. Али је млетачка шпијунажа дознала за овај пут и успела да га осујети. Арбанас капетан Ренези, који је за рачун војводе наварског и пармског господара радио тобоже на ослобођењу источних хри-

¹²) У једном извјештају из Млетака каже се следеће: „Di Venetia li 27 luglio 624. S'è parimente inteso che la licenza data da questi Signori Eccellentissimi, come si scrisse con le passate, a quei di Perasto, di poter andar armata mano a vendicarsi et rifarsi di danni havuti delli scritti vasselli Turcheschi, sia limitata, cio è ch'habbino di andar solo contro questi di Castel Novo, da quali detti di Perasto pretendevano che sieno stati causa di tale loro svalegio fatto da detti vasselli Avviso као прилог једном писму из Acta 71/2126 Млечани су ипак дали граду знатну помоћ.

шћанских народа и на стварању „слободне“ државе под владом каквог западног кнеза, прешао је маја 1615 г. преко Дубровника у Турску.¹³⁾ Арбанашком пустилову била су потребна писма са потписима војвода и кнезова, што је и добио.

Знатни успеси на мору против Турака, немоћ турске флоте против Козака на домаку султанове престонице, нереди у турским провинцијама, велика бојазан турских власти од западне флоте, пружали су могућности за даље везе наших претставника са европским силама. Млетачки провидур Котора добио је од генералног провидура Далмације директиву да строго мотри на догађаје у близини града због припреманог устанка¹⁴⁾. Истрагом и хапшењима у јесен 1616 г. у Котору утврђено је да постоје несумњиве везе војвода и главара са шпанским властима. Када су 1617 г. Шпанци продирали у Јадранско Море, силно је узбуђење захватило наше обале. У Скадру, Љешу и Медови завладала је паника међу Турцима. Пронела се вест да претстоји искрцавање страних трупа и општи устанак раје у унутрашњости. Турци су терали народ да кулучи на старим млетачким утврђењима Скадра и да појача градску милицију. По мишљењу неких Пераштана, који су са житом из северне Албаније долазили у Котор и Дубровник, народ је тамо био спреман да скочи и исече Турке. Чак се и на Порти у марту 1617 године знало да наведено „Шпанци одржавају везе са Србијом, где се припрема побуна“. На Андрију Арбанаса, курира и сарадника старог шпанског агента Александра Паштровића и на другог повереника Антонија Петковића организоване су велике потере у околини Котора. У хајкама су учествовале млетачке и турске јединице из Херцеговог. Узалуд је претресан цели Грбаљ. Ипак су Шпанци 1617—18 г. ишли само за авантуристичким плановима напуљског вицекраља Осуне и нису ни помишљали на помагање устанка против Турака. 1619 г. организована је јака шпанска флота. Из извјештаја дубровачких поклисара у Цариграду види се да су Турци озбиљно страховали од сарадње странаца и хришћанске раје. 1620 г. формирали су Турци нову, веома снажну морнарицу. Адмирал Халил-паша похарао је Манфредонију и показао снагу султановог оружја, али је на томе и остало. Није марило што су Варна и Синопа плануле у козачкој пљачки и што су турске власти биле приморане да у самом Цариграду моле месне Французе да помогну у држању стража против Козака на Златном Рогу.¹⁵⁾

¹³⁾ Consilium rogatorum 84, 234. Ј. Томић је сумњао у стварност овог путовања.

¹⁴⁾ У писму од 30-X-1616 јављао је генерални провидур да је од своје владе примио вест „che si sia ridotta a stretta termine et in prociuto di vicino effetto una solevatione o cogiura nella Servia et Albania.“

¹⁵⁾ G. Sagredo, Memorie storiche de Monarchi Ottomani, ed. IV, Venetia 1688, 614.

У условима распламсалог поморског чаркања и све већих немира у турским покрајинама родио се познати документ из 1620 г. о тобожњем састанку хришћанских првака 11-XI- 1620 у Београду. На договору је наводно закључено да се уз страну помоћ дигне општи устанак против Турака. Помоћу новог изворног материјала, анализе тадашње међународне ситуације и провере података и стила самог документа лако се може закључити да је он лична творевина једног од пустолова — Арбанаса Ренеџија. Он је потписе кнезова махом узео са акта добијеног 1613 г. и из креденцијалног писма, примљеног 1615 г., само што се 1620 г. не јављају кнезови Миридита, Пипера, Рудина и других. И иначе је списак потписа на крају акта „модернизиран“: војвода Грдан није више управљао Никшићима, те га нема; исто тако је испуштен и спахија Вујо Рајчев, док је задржан његов син Марко. Личност личког војводе Милоша Жупановића из документа је историска, ма да је нема у старијим пописима¹⁴⁾.

После 1620 г. група професионалних, тобожњих завереника на ослобођењу балканских народа, није престајала са радом. Каткад су они имали додира са нашим претставницима, особито ако је било какве наде у акцију с мора. Били су то Александар Паштровић „Македонац“, Јован Ренеџи, Павле Ђурој, Франо Кука, Иван Ђуделић „Пуска“ и Султан Јахја.

Слепи Паштровић, прималац сталне месечне пензије шпанског двора, имућан и господствен, био је стекао држање међу шпанским официрима у Фландрији и велико искуство као дугогодишњи поморац. Он је волео да одржава везе и са дубровачким дипломатима. Сина је послао у Шпанију, ћерку је васпитавао у племићком самостану. Он је давно ушао у овај „посао“ и сада је гледао да заинтересује немачког цара, шпанског краља и папу, да би и даље остао „поуздан“ сарадник и плаћеник.

Јован Ренеџи је напустио млетачку службу, коју је неко време имао, и бавио се у Напуљу са осталим завереницима, сарађујући са проблематичним личностима из Млетачке Албаније.

¹⁴⁾ Потписи главара су нумерисани у оба списка. Броју 6 из 1620 одговара број 2 из 1613 (1614) и даље 7—19, 8—18, 9—6, 10—16, 11—22, 12—37, 13—21, 14—3, 15—9, 16—11, 17—12, 18—13, 19—14, 20—41, 21—20, 22—24, 23—39, 24—40. Неко време се овај документ понегде ипак узимао озбиљно. К. Хорват се у коментару уз акт, који је сам нашао и објавио, заложиио за његов велики значај (К. Horvat, Monumenta historica nova historiam Bosnae provinciarum vicinarum illustrantia, Гласник зем. музеја 1909, 350). М. Прелог је прихватио постојање београдског сабора и повезао га са аустро-југославенским односима (М. Prelog, Povijest Bosne u doba osmanlijske vlade I, Сарајево, 92). В. Ђоровић је једном узгред споменуо сабор, не сумњајући у веродостојност документа (В. Ђоровић, Ситнији прилози, Гласник зем. музеја 1914, 417). И Ј. Ердѣљановић (Стара Црна Гора, Насеља 24, Београд 1926, 298) третира акт као аутентичан. Међутим документ нигде није помнут у солиднијим и већим радовима било ког нашег историчара.

Павле Ђурој, син млетачког капетана Пепе Ђуроја Арбанаса и неке блуднице са Крита, био је дуго прогањан од Млечана због силних проневерених пара. Настанио се у Дубровнику. Овде се оженио и држао малу радњу. Постао је поморски капетан на једном грипету и често ишао за Италију и Албанију. Дубровачки документи га означавају са „capitaneus Paulus Giuroi epirota“. У јужној Италији постао је шпански агент.

Франо Кука из Љеша је прешао у Дубровник ради боље трговине. Овде се оженио неком удовом Јелом, ћерком Николе Гранде, која је, као и сви Дубровчани, имала уложених пара у Напуљу, па и нешто поседа у Риједи Дубровачкој. Врло је често, са робом и новцем дубровачких пословних људи одлазио за Албанију. Неко време држао је један поштански бродић. У-доба шпанске акције 1617 г. налазио се у Напуљу и тада је постао шпански агент. Сличан је био и неки Бали, земљак Кукин.

За карактеристику ових људи интересантна је личност Ивана Ђуделића, званог Пуске, из Будве.

Иван Ђуделић, звани Пуска, пореклом је из Паштровића. Он се нашао око 1580 године у Будви где се и настанио. Овде се много бавио трговином. Имао је својих ортака за пословање албанским житом и барским уљем, извозио је нешто робе и за Млетке. Понекад је возио рибе из Бојане и Скадарског Језера за Апулију. Од једног Которанина набавио је малу лађу за своја путовања. Стално је имао везе и са дубровачким трговцима. Добијао је од њих кредита и новаца¹⁷⁾, лиферовао им своју робу, радио са њима на извозу робе за Италију, добијао од њих „salvus conductus“ када би остао без пара. Касније је прешао на територију Републике. Настанио се на Лопуду где се и оженио Јакомином, ћерком Ивана Граматика (умрла 1625). Син му је Вице био марангон-бродарски радник.

У сукобу са млетачким властима, које су заплениле и нешто имања, завађен са земљацима (жену су му у Будви истерали једном из цркве за време мисе), морао се Пуска лађати свакаквих послова. У лето 1597 г. он је писао једном сараднику кардинала Санђорђо, главне личности у управи папске државе, да га добро познају многи важнији Турци и хришћани из залеђа Млетачке Албаније и да је спреман за конспиративни рад. Он је тада добио задатак да агитује међу млетачким војницима — Арбанасима нека би дезертирели и прешли у службу капетана Марка Гини, агента шпанског и папског. Ово је дознала дубровачка влада те су га грађани сумњиво гледали. У јуну 1602 г. напали су га на тргу у Дубровнику Вице Орбини и његов син Стефан, нази-

¹⁷⁾ 1586 г. примио је од Фирентинца Рафа Налдина, настањеног у Дубровнику, 1500 талира *Diversa Cancellariae 174,85' a tergo*.

вајући га пропалицом и издајником. Тужећи их, Пуска је добио сатисфакцију¹⁶⁾).

На једном трговачком путу у Албанију ухвате Пуску гусари, те га једва влада откупи из неког добротворног фонда. Али су на Будванина гледали кривим оком, поготово што је он и сам давао повода за то. Будвани су од почетка XVII века све мање зависили од Дубровчана у трговини са Албанијом; осамостаљивали су се и трговци који су некада радили само са Дубровником, конкуришући сада Светоме Влаху. Са заоштравањем млетачко-дубровачких и дубровачко-новљанских односа дизали су и Будвани главу против Дубровника. Па ипак је будванско поморство опадало: 1620 године било је само 6 бродова који су одржавали везу са Апулијом. Долазило је и до правих сукоба између Будвана и Дубровчана, што је имало последица и за Пуску.

Прво је Ђуделић оптужен да је себи невесту довео мимо воље њених родитеља, па је поднета жалба да је он премлатио неког млетачког опата. Најзад је позван на одговорност због пљачке. Сматрало се да је учествовао у отмици неке лађе која је довозила храну за Дубровник.

Када је 1608 године дошло скоро до рата између Будвана и Дубровника, морао је и Пуска да настрада. Група Будвана, желећи да се освети за неке добијене батине (које су Дубровчани у ово доба врло штедро делили припадницима свог и туђег плебса, често уз додатак водања на магарцу наопако, жигосања усијаним гвожђем, јавног шибања, чупања ноздрва, отсецања усана, сечења руку и присилног рада у маларичним соланама), убила је на Пељешцу једног дубровачког властелина. На то су у Дубровнику расписане уцене и разаслане оружане барке у хајку на Будване. На Будванина Пуску пала је сумња да је похарао неке барке и опљачкао људе са њих. Зато је јуна 1608 г. Пуска бачен у тамницу, без обзира на то што је ипак био млетачки поданик.

Веома је дуго лежао у тамници. Сви покушаји млетачких власти да га извуку из затвора били су узалудни. Његове сталне молбе за помиловање или бар за одржање процеса, дубровачки је сенат редовно одбијао.

У доба активнијег наступа млетачке Флоте у дубровачким водама 1611—12 године, упркос пријатељској дубровачко-млетачкој сарадњи, ухватили су Венецијанци неколико дубровачких грађана и једног властелина. Сада је Пуска морао бити ослобођен. Дубровачки покликсар у Млецима понудио је априла 1612 г. размену „заробљеника“. У мају је Ђуделић изашао из дубровачке тамнице. Боравио је сада у Будви и Јужној Италији. 1619 г. заведен је у именични списак будванских грађана. Од 1621 г. највише се бавио у Напуљу и Транију. Овде се, таворећи, упознао са

¹⁶⁾ Lamnta de intus et de foris 12, 41

групом завереника и опет почео рад са агентима напуљског вицекраља. Из Будве је 1623 г. упутио писмо дубровачком сенату, горко се жалећи на невино робијање. Тражио је какву било накнаду за године које је провео као сужањ дубровачки, или бар нешто новаца за ствари своје које су Дубровчани распродали 1608 године. Није добио ништа.

Већ је био зашао у старије године. Доживео је и један неуспех на трговачком путовању. Захваћен бедом, он је посредством неких Арбанаса који су му понудили редовну плату у златним реалима, пришао потпуно шпанској ствари. Будвани поморци говорили су да му је „дим у глави“. Сажалевали су његову жену, сестру и сестриће. Стари Паштровић, који је прошао дубровачко и турско ропство, живео у невољи и прогоњен, пун неуспеха, постао је у последњим годинама живота најактивнији агент-завереник против Турака.

Истовремено је на овом послу радио и Султан Јахја (1585—1649), који се издавао за сина Мехмеда III (1595—1603). После много лутања он је 1621 г. боравио у Софији и у Македонији. Дубровачки трговац Јероним Граси из Софије дао му је најновије вести из целог света, потребне за заверенички рад. Преко Граса успоставио је Јахја контакт са попом Ђорђем Москети, агентом фирентинског војводе и римске курије. Овај је Дубровчанин постао један од главних посредника за преписку западних сила са бунтовним старешинама на источном Балкану и са хајдуцима из Македоније. На тајној седници дубровачког сената закључено је да се цензуришу сва писма из ове кореспонденције.¹⁹⁾ Стварно су заплена писма (додуше врло малобројна) била јако компромитујућа за састављаче, нарочито ако би Турци видели потписе чувених нападача на караване са друмова Косова, Старе Планине и Македоније.

Рад групе „завереника“ на успостављању контакта између наших бунтовних главара и европских држава — ради снабдевања оружјем — почео се озбиљније одвијати када се почетком 1624 г. опремила снажна шпанска флота у Напуљу. Марта 1624 г. примио је генерални провидур Далмације од државних инквизитора из Млетака вест да се у Напуљу бави Иван Пуска, Будванин, који се издаје за „Македонца“.²⁰⁾ По извештајима млетачких ухода и дипломата било је властима јасно да је он „један од оних арбанашких капетана који иду горе-доле, од Италије до Црногорског Приморја, да уведу и одрже везе за Шпанце“. Сазнало се са

¹⁹⁾ *Secreta rogatorum* 4,11'. Писма у *Acta* s. XVII.

²⁰⁾ Македонци и Александар Македоноки јако су импоновали људима на Западу. Привучени тим именом они су лакше улазили у сумњива предузећа, уздајући се у снагу Александрових „земљака“ и „наследника“. У Паштровићима је у ово доба документовано и презиме Мацедон и Мацедоновић.

друге стране да је Пуска преговарао са министрима напуљског вишекраља.

Провидур Молино спровео је кратку истрагу. Утврдио је да је Пуска стварно Будванин, али није могао скупити других података о њему. Инквизитори су преко посланика у Риму и Напуљу испитивали случај. Дубровачки претставник у Напуљу сазнао је да се спрема некаква завера на нашој обали. Провидуру Котора је наређено да будно мотри на кретање агената, који раде са кнезовима у унутрашњости. Пуска се у Транију бавио код свога рођака и примио велику суму за пут. Имао је поћи за Дубровник. Оданде би се пребацио у Котор, тобоже да накупује коња. Када се у Млечима преко Дубровника сазнало за Пускине намере, наређено је Молину да искористи једног млетачког поузданика у Дубровнику да би се Ђуделић ухватио у замку. Молино је дипломатски питао своје претпостављене шта да ради ако би Пуска отворено наступио и затражио слободан пролаз и боравак у Котору и несметан одлазак за унутрашњост, и како би га онда још лакше ухватио. Пуску су обавестили из Дубровника да му се спрема клопка, те је одложио пут.

За то време је група завереника у Напуљу ковала своје планове. Радило се о акцији за ослобођење „Србије (Херцеговине) и Албаније“ од Турака, уз учешће пећког патријарха. Овај би наводно подигао на 10.000 бораца. Патријарх и Дукађини би примили пушке бродом који би укрцао и нешто соли, ради прикривања правог терета. Главни учесници у преговорима између наших претставника и шпанских власти били су Пуска, Ренези (који је опет давао „идеје“), група Љешана (који су имали писма са албанским потписима) и Павле Ђурој. Тако су у „послу“ учествовали скоро све саме албанске варалице, изузев нимало бољег Ђуделића. Са овима је био и један Дубровчанин, уцењен и гоњен од дубровачких власти већ преко десет година.

Појава армаде адмирала Санта Кроче, нагли узмак турске флоте и крах млетачке неприкосновености и безбедности Јадранског Мора улили су силне наде завереницима. Од три заинтересоване и завађене стране силе на Јадрану остала је на бојишту само шпанска моћ, наклоњена завереничким плановима. Снажан наступ армаде од Дубровника до Херцегновог пробудио је наново веру у могућност да би се европске силе приволеле да помогну устанак против Турака. Зато су Млечани предузели оштре мере против свих завереника, старајући се да одрже мир у својој интересној сфери. Настало је гоњење свих подземних радника.

Млетачке власти су дознале да неки Николета Марковић из Будве преговара са Александром Паштровићем да би и сам ступио у редове агената. У Будви је свет говорио да ће за свога сина

узети „Македончеву“ ћерку.²¹⁾ Николета је лично познавао Пуску и „Македонца“ па и Ђуроја и можда знао веома много о тајним везама. Которски провидур је хтео да се дочепа старог Николете да би дознао појединости о раду завереника. У новембру 1624 г., када је пропала нада у шпанску помоћ устанку, Марковић је ухапшен у Будви. Специјалним бродом пребачен је у Задар. Овде га је саслушавао сам генерални провидур Далмације и Албаније.

Николета се одмах показао као безвредан сведок. Он је познавао низ осумњичених људи, али је успео доказати да је он само споредна личност, споредна веза главних завереника. Убрзо је Николета пуштен.²²⁾

И опет су се 1624 године расплинули планови завереника. Прошло је време агената и конспиратора. Од овога доба, када се стварао један нов однос између покороног становништва и турских управљача, када се раја није више толико уздала у странце већ све више у своје сопствене снаге, рад подземних „бораца“ морао је бледети.

Иако је велики покрет балканске раје 1590—1624 г. против Турака доживео неуспех, ипак је XVII век донео један нови однос потлачених народа према турским управљачима. Пространо Царство доживљавало је децентрализацију највишег степена. Више није централна власт могла интервенисати у свим случајевима сукоба владајућег и угњетеног слоја. Општи пораст намета, дација, пореза и глоба изазивао је безброј неправилности и разноликости у земљи. Губила се свест о јединственим и јасним законима против којих нема поговора. Исто тако је све више долазило до сукоба појединих турских органа међу собом и са централним властима. Апсолутне војне надмоћности над осталим светом више није било. Исламизирани сељаци живели су измешано са хришћанском рајом. У таквим приликама ишчезавало је додавања необориво схватање о апсолутном и неоспорном господству Турака и о ропству, безвредности и вечној — „природној“ угњетености поробљених народа. Раја је постала фактор који је све више значио. Сад више није било никакво чудо да велике хајдучке чете годинама крстаре по широким областима, да грчки оточани сарађују са странцима, да Арбанаси продиру ка Софији, да

²¹⁾ У попису будванских становника од 1619 године налази се Марковић записан са женом, 3 сина и 2 ћерке. Био је угледан бродовласник, човек у годинама, иначе неписмен и млетачки човек (!). Спадао је у ред племића. Тада је у Будви било 67 племићких кућа са 259 душа (са 1 чланом — 5 кућа, са 2—14, 3—13, 4—13, 5—9, 6—8, 7—2, 8—2 и са 9 чланова једна кућа). Пучана је било 117 кућа са 443 душе (са 1—17, 2—18, 3—27, 4—17, 5—11, 6—15, 7—7, 8—2, 9—1, и са 10 чланова 1 кућа). По једној висти било је тада у граду 159 мушких бораца, 150 дечака и 379 жена и девојчица (разлика од горњег броја за 5).

²²⁾ После неколико година преселио се Марковић са породицом у Дубровник.

се у Београду диже устанак, да Црногорци задају силовите ударе херцеговачким Турцима, да се прослављени Михаџ Томић успешно супротставља најјачим беговским потерама. У очима многих Турака немуслиманска раја као да је добила нешто од равноправности, као да се појавило схватање да и раја може да покуша своју срећу, да испроба своје шансе и да стекне своју борбу, успехе и јунаке. Што је безбедности било још само када се путује уз врло јаке ескорте, сматрало се као разумљиво и нормално. А ако је раја још на многим местима угњетена и понижена, то је само зато што је Царство још довољно јако и свесно, те се може одржати, и што странци раји не пружају никакву помоћ, већ је користе само за своје циљеве. Један устанак и покрет угњетених народа није више нечувена и „сензационална“ ствар која се већ из принципа и начела не сме и не може трпети. То је сада покушај још слабих и ненаоружаних да се афирмишу у животу, покушај који ће додуше обично бити сломљен и угушен услед још повољних прилика за Турке.

Похара Пераста 1624 г. означавала је у многим погледу слом неприкосновености тобоже „млетачког“ мора — Јадрана, и губитак моралног права на владавину над нашим обалама. Крилати лав светога Марка стајао је немоћан пред догађајима на Црногорском Приморју.

Појава шпанске флоте пред Боком оживела је рад некадашњих завереника против Турака. Они су узалуд покушавали да улију живота старим плановима. Пуска је умро 1625 године. Остали конспиратори радили су још десетај година на своме „послу“. Њихово је време прошло. Кроз мало година бориће се Стари Вујадин, Милић Вујадиновић и њихови људи и родбина са великим турским четам, херцеговачки санџак-бег пружаће отпор организованим одредима Црногораца, док ће област од Сјенице до Новог Пазара и Прокупља претстављати узаврели терен хајдучког устанка, област опсадног стања за Турке.

Вук ВИНАВЕР

